

Broji li se u jeziku ili se i jezikom broji

(Mirko Peti: *Što se i kako u jeziku broji*, Matica hrvatska, Zagreb, 2005.)

U nizu Male knjižnice Matice hrvatske (kolo XI., knjiga 64) objavljena je knjiga dr. Mirka Petija *Što se i kako u jeziku broji*. Autor u predgovoru ističe da knjiga čini organsku cjelinu s njegovom prethodno objavljenom knjigom *Oblici nebrojivosti u hrvatskome jeziku* (Zagreb, 2004.) budući da se u obje istražuje semantički aspekt gramatičke kategorije broja (što je u ovoj knjizi i naznačeno podnaslovom *Rasprave o semantici kategorije broja*). Knjiga sadržava deset tematski povezanih rasprava, a s obzirom na naslove može se zaključiti da prvih nekoliko analiza pripada domeni morfologije – *Brojivost i nebrojivost u opisu kategorije broja*, *Matematički broj prema gramatičko-me, Jednina i množina*, *Zbrojina*, *Kojim skupini imenica pripadaju pluralia tantum?*, *Broj u glagola*, da se u raspravama *Subjektivni i predikatni nominativ* i *Bezlične rečenice sa subjektom* razlažu teme na sintaktičkoj razini, te da se u cjelinama *Koje su imenice etnici i etnonimi?* i *O tzv. sadržaju imena* istražuju činjenice u domeni onomastičkih istraživanja. Ipak, neovisno o iznesenu mišljenju potaknuto samim naslovima cjelina, valja na-

glasiti da je u cjelokupnome autorovu promišljanju zadane problematike nedvojbeno prisutna sveza morfologije i sintakse kojoj se nužno i dapače neizostavno pridružuje semantika. Drugim riječima, moralo bi se poći od semantike jer se “raspravljanje o semantičkom aspektu gramatičke kategorije broja u ovoj knjizi s morfološke razine njezina opisa podiže na sintaktičku razinu”. Stoga se i pojedine rasprave kao takve ne mogu smjestiti ili u morfološku ili u sintaktičku domenu, već svaka od rasprava čini neodvojivu svezu morfologije, sintakse i semantike. Istraživanje semantičkoga i morfološkoga aspekta gramatičke kategorije broja temelji se na odabranim dijelovima sintaktičkih struktura hrvatskoga jezika.

Prva je rasprava u knjizi posvećena definiranju sadržaja pojmova ‘brojivost’ i ‘nebrojivost’ u opisu gramatičko-semantičke strukture hrvatskoga jezika. Ti pojmovi imaju dva različita sadržaja, matematički i gramatički, pri čemu prvi pretpostavlja neki oblik izvanjezične zbilje koji je označen imenicom i može se brojiti, a drugi pretpostavlja neki oblik gramatičkoga sadržaja imenske riječi koji je za nju sintaktički relevantan s gledišta kategorije broja. Postoji matematički i gramatički model (ne)brojivosti: sadržaji kao dijelovi izvanjezične zbilje označeni imenicom kao leksičkom jedinicom broje se na matematički način kao jedno i više od jednoga, a sadržaji koji se s gledišta kategorije bro-

ja označuju imenicom kao sintaktičkom jedinicom broje se na gramatički način kao jedno i kao mnogo. Autor pojmove brojivosti i nebrojivosti uvodi u opis samo na sintaktičkoj razini imenske riječi kao semantička obilježja njezine gramatičke kategorije broja pri upotrebi te riječi u različitim gramatičkim kontekstima. Gramatička se kategorija broja više na toj razini ne može opisati samo jedinom i množinom kao svojim oznakama, pa se u opis moraju uvesti semantička obilježja brojivosti i nebrojivosti. Za sintaktički položaj imenske riječi s gledišta kategorije broja u gramatičkom ustrojstvu rečenica bitna su dva konteksta, subjektni i predikatni. (Ne)brojivost sadržaja imenske riječi u takvim kontekstima nije uvjetovana leksičkim značenjem, ni oznakom kategorije broja (jedinom i množinom), nego isključivo gramatičkim kontekstom, jedninskim i množinskim nominativom. Imenska riječ ima svoju kategoriju broja čiji semantički aspekt na sintaktičkoj razini predstavlja mogućnost postojanja (ne)brojivosti kao sintaktički relevantnoga semantičkoga obilježja sadržaja imenske riječi.

Autor raspravlja i o odnosu gramatičkoga broja prema matematičkomu pri čemu gramatički broj definira kao kategoriju kojom se na planu sadržaja imenskih i glagolskih riječi oblikom jednine i množine *jedno* gramatički razlikuje od *mnogoga*, a matematički je broj veličina kojom se u

rasponu od *jedan* do *beskonačno* utvrđuju kvantifikacijski odnosi među različitim leksičkim sadržajima koji se označuju imenicama. Tako je npr. odnos *stol – stolovi* gramatički odnos, a *jedan stol – pet stolova* u kategoriji broja matematički odnos. Jednina i množina oznake su gramatičke kategorije broja, a oznake broja kao matematičke veličine jesu glavni broj (*jedan mladić/deset mladića*), prilog količine (*mnogo mladića*) i imenica za količinu (*skupina mladića*). U tumačenju brojivosti imenica ističe se metodološka činjenica da imenice dolaze uz brojeve, a ne obratno, odgovara se na pitanje jesu li imenice uz brojeve i priloge količine brojive, te se objašnjava da partitivni genitiv nije morfološki, nego semantički utvrdiv oblik kategorije broja. Oblici se brojivosti i nebrojivosti sadržaja imenice u opis gramatičke kategorije broja uvođe zato da se uz već opisan morfološki aspekt navedene kategorije sustavnije opiše i njezin sintaktičko-semantički aspekt.

U jednoj je raspravi pozornost usmjerena na razmatranje jednine i množine kao morfološki utvrdivih oznaka gramatičke kategorije broja imenskih i glagolskih riječi. Utvrđuje se da na sintaktičkoj razini gramatički položaj imenice s oznakama jednine i množine s gledišta kategorije broja nije jednak njezinu položaju na razini morfologije, a razlika je među tim položajima semantička: oblici su im kategorije broja isti, ali su im sadržaji ra-

zličiti jer se riječima u jednini i množini na razini morfologije ne označuje isto što i na razini sintakse. Sintaktički relevantni semantički oblici sadržaja imenske riječi kao dijela rečenice jesu *jednost* i *dijelnost*, *jednost* i *mnogost* te *konkretnost* i *nekonkretnost*. Utvrđuje se npr. da je dijelni genitiv i u jednini i u množini gramatički izraz, a dijelnost gramatički sadržaj imenske riječi na sintaktičkoj razini (*Bilo je kiše* i *Bilo je kiša*) čemu je u opreci *jedini nominativ* (u rečenicama *Bila je kiša* i *Bile su kiše*). Sadržajima *jednost* i *mnogost* gramatički je izraz *jedninski nominativ* i *množinski nominativ* (primjeri *Kiša pada* i *Kiše padaju*).

Poseban je autorov interes usmjeren razmatranju pojma zbrojine kao oznake gramatičke kategorije broja zbirnih imenica u hrvatskome jeziku. Ono što je zbirnom imenicom označeno kao leksičkom jedinicom, zbrojinom se kao njezinom oznakom kategorije broja označuje kao zbroj. Drugim riječima, zbroju kao obliku sadržaja zbirnih imenica odgovara zbrojina kao poseban gramatički oblik. Time su dovedene u suodnos činjenice *jednina* – *množina* – *zbrojina* naprama *jedno* – *mnogo* – *zbroj*. U tom slučaju pridruživanjem zbroja kao oblika sadržaja zbrojini kao obliku izraza dobiva se zbirnost imenica kao oblik njihova značenja te ta tri elementa – gramatički oblik, oblik sadržaja i značenje – “kvalificiraju zbrojinu kao oznaku kategorije broja jednakovrijednu s

ostalim oznakama” (str. 69). Semantička struktura zbirnih imenica temelji se na načelu prijenosa značenja s pojedinačnoga na opće i s općega na pojedinačno. Članom opreke zbirnim imenicama u kategoriji broja autor smatra *singulativ* (pojam definiran u istraživanjima J. F. Lohmanna), “iz mnoštva izvedena jednost”, pa bi zbirnim imenicama *telad* i *snoplje* u opreci bili singulativi *tele* i *snop*. Singulativ je pretpostavljeni oblik sadržaja zbirne imenice i ni u kojem slučaju nije jednak obliku jednine u opreci jednina – množina, npr. *snop* – *snopovi*. S obzirom na shvaćanje da su zbirne imenice samo u jednini (gdje je jednina vanjski, a zbrojina unutrašnji oblik gramatičke kategorije broja, tj. jednina je kao oblik izraza tih imenica neutralizirana), autor u vezi s time ističe istraživanja koja pokazuju da u slavenskim jezicima postoji i množina kao morfološki oblik zbirnih imenica (imena naroda sa zbirnim značenjem, množinski oblici imenica u kojima su neutralizirani rod, broj i padež, npr. *studenti*, *putnici*). Autor zaključuje da se zbrojina kao oblik kategorije broja zbirnih imenica odnosi i na imenice s leksičkim načinom izražavanja zbirnosti koja je sadržana u semantičkoj strukturi same imenice (npr. *novac*, *mladež*, *puk*), na imenice u kojih je zbirnost izražena morfološki (npr. *snoplje*, *telad*) – jednako kao i na zbirne imenice u jednini (npr. *janjad*, *lišće*) i na zbirne imenice u množini (npr. *Hrvati*, *supružnici*). U zbro-

ju kao obliku sadržaja zbirnih imenica *jednost* i *mnoštvo* opreke su koje čine semantički odnos. Spoj *jednosti* s *mногошću* daje gramatički oblik množine: *listovi* (čemu se supostavlja oblik jednine *list*), a spoj *jednosti* s *mnoštvom* gramatički oblik zbrojine: *lišće* (čemu se supostavlja singulariv *list*). Autor raspravlja i o nazivu 'zbirna množina' za zbirne oblike u jednini sa zbirnim značenjem (npr. *te-lad*, *snoplje*) te o nazivu 'zajednička množina' za zbirne oblike u množini (npr. *starci*) zaključujući da je navedene nazive bolje zamijeniti nazivom zbrojina koja se od jednine i množine ne razlikuje po morfološkom obliku, nego po obliku sadržaja koji je njome označen. U promišljanjima se o zbrojini razmatra odnos imenica u množini uz zbirne brojeve u jednini (npr. *petero studenata*, *troje putnika*), propituje se i odnos imenica u množini uz zbirne brojeve u množini (npr. *troji svatovi*, *petori rođaci*), te se analizira slaganje zbirnih imenica s predikatnim riječima.

U jednoj se od rasprava u knjizi daje odgovor na pitanje kojoj skupini imenica pripadaju *pluralia tantum*, imenice čija jednina kao oblik izraza kategorije broja nije odvojena od množine (u kojih je imenica zapravo i nema) pa se umjesto kao *mного* sadržaj tih imenica njihovom množinom može označiti i kao *jedno*, npr. (*jedne*) *gusle*, (*jedna*) *vrata*, (*jedne*) *škare*. Budući da su se imenice označene kao *pluralia tantum* svrstavale u

skupinu općih imenica, autor pokazuje da te imenice ne pripadaju općima zbog toga što su opće imenice i imenice označene kao *pluralia tantum* identične samo po sadržaju koji se u njih broji matematički, a ne i po sadržaju koji se u njih broji gramatički. Naime, sadržaj imenica *pluralia tantum* određuje se kao jedinstvena cjelina koja je u neutralizaciji jednine i množine kao oznaka kategorije broja nebrojiva. Sadržaj je imenica označenih kao *pluralia tantum* matematički brojiv, a gramatički nebrojiv. Pritom se u raspravi pokazuju sličnosti i razlike u odnosu imenica označenih kao *pluralia tantum* i imenica tipa *zaruke*, *svatovi*, *poklade* (čiji je sadržaj utvrđivanje njihova pojedinačnog nizanjanja u vremenu), *mekinje*, *posije*, *strugotine* (čiji se sadržaj označuje kao neizbrojena količina), *atmosfera*, *financije*, *marginalije* (čiji se gramatički sadržaj može označiti i brojiti samo kao mnogo), *Plitvice*, *Vinkovci*, *Povlja* (čiji se sadržaj označuje samo kao pojedinačno).

Raspravljajući o broju u glagola autor proširuje poimanje te kategorije s jednine i množine glagolskih oblika u konjugaciji na razmatranje količine, jednostnosti, mnogosti, brojivosti i nebrojivosti i sličnih odnosa koji su tipični za semantički aspekt kategorije broja u imenica. Osim toga navodi i činjenicu na temelju koje se značenje broja u glagola može opisivati u ovisnosti o kategoriji glagolskoga vida, a najveća se pozornost u raspra-

vi usmjeruje na opis broja u glagola u ovisnosti o kategoriji lica s kojom je kategorijom glagolski broj vezan gramatički i semantički. Autor ističe nužnost razlikovanja gramatičkoga aspekta kategorije lica (s morfološki utvrdivim oznakama prvoga, drugoga i trećega lica, u jednini i množini) i semantički aspekt kategorije lica (sa značenjski utvrdivim obilježjima ličnosti i bezličnosti). Broj u glagola zadaje odnose u semantičkom aspektu kategorije broja na sintaktičkoj razini. Tako se brojivost (kao semantičko obilježje kategorije broja) vezuje uz ličnost (kao semantičko obilježje kategorije lica), a ne uz jedninu i množinu (kao oznake gramatičke kategorije broja), niti uz prvo, drugo i treće lice (kao oznake gramatičke kategorije lica). Nebrojivost se vezuje uz bezličnost, a ne uz jedninu kao oznaku kategorije broja, niti samo uz treće lice jednine predikatnoga glagola kao oznaku gramatičke kategorije lica. Stoga se i granica između ličnoga i bezličnoga, brojivoga i nebrojivoga ne postavlja u morfologiji, nego u semantici.

O razlici između subjektnoga i predikatnoga nominativa pozornost je usmjerena u dijelu u kojem se pokazuje da razlika između glagolskoga i imenskoga predikata nije gramatička, već je semantička jer imenske riječi u ta dva nominativa imaju dva različita oblika sadržaja s gledišta kategorije lica i broja. Naime, iako su subjektni i predikatni nominativ morfo-

loški identični, ta se dva nominativa međusobno sintaktički razlikuju, te se po toj razlici imenska riječ u jednom od tih dvaju padežnih izraza u nominativu definira kao subjekt, a u drugome kao predikatno ime. Autor zaključuje da se u rečenicama s glagolskim predikatom subjektna riječ u nominativu oblikom izraza i sadržaja slaže s predikatnom riječju u licu i broju te da jednost i mnogost kao brojive oblike sadržaja imenska riječ ima na sintaktičkoj razini (u nominativu, kao subjekt) u rečenicama s glagolskim predikatom kojemu su oznake lica i broja aktualizirane (npr. *Dječak trči/Dječaci trče*). S druge strane, sadržaj imenske riječi u nominativu u funkciji subjekta u rečenicama s imenskim predikatom (npr. *Dječak je učenik/Mi smo učenici*) zbog neutralizacije sadržaja sponskoga glagola s gledišta kategorije lica i broja označuje se kao pojedinačna izvanjezična situacija (sa semantičkim oblikom pojedinačnosti, tj. sadržajem koji je s gledišta kategorije lica i broja bezličan i nebrojiv). Sljedeće pitanje na koje autor traži odgovore jest koja su to sintaktički relevantna semantička svojstva po kojima se u rečenicama s imenskim predikatom nominativ imenske riječi u funkciji subjekta razlikuje od nominativa imenske riječi u funkciji predikatnoga imena. Pritom se promatra uloga bezlično-bezrodne zamjenice tipa *ono*, *to*, *ovo* u rečenicama s imenskim predikatom kojima se sadržaj rečenice označuje kao jedna pojedinačna izvan-

jezična situacija, odnosno nemogućnost da se tim riječima uz označivanje subjekta označi i vršitelj radnje. To se dovodi u vezu i s leksički punoznačnim riječima u nominativu u funkciji subjekta, npr. *Susjed je pravnik*. Što se tiče prethodne rečenice, autor upozorava da se po semantičkome obliku pojedinačnosti, bez dodatnih semantičkih kriterija, ne može utvrditi koja je imenska riječ u nominativu subjekt, a koja predikatno ime. Rezultat toga je činjenica da “imenska riječ u subjektu u nominativu u svojoj pojedinačnosti s gledišta kategorije lica i broja ima semantičko obilježje konkretnosti, a imenska riječ u predikatnom nominativu semantičko obilježje nekonkretnosti” (str. 197).

U tradicionalnom sintaktičkom opisu jedno od temeljnih svojstava bezličnih rečenica jest to da te rečenice nemaju subjekt, npr. *Hladno je*, *Smrkava se* i sl. Međutim, autor razlaže činjenicu da se i rečenice sa subjektom mogu pretpostaviti kao bezlične, npr. *Psi laju*, *a karavane prolaze*, *Jedna lasta ne čini proljeće*. Naime, prethodni tip navedenih rečenica u gramatičkoj strukturi ima subjekt, imensku riječ u nominativu koja se formalno u licu i broju slaže s predikatnom riječju, ali se u semantičkoj strukturi tih rečenica njome ne označuje vršitelj radnje predikatnoga glagola. U navedenim rečenicama nije riječ o činjenicama u doslovnome smislu riječi, već o iskazivanjima univerzalnih misli koje se u takvu obliku ne

bi mogle izreći da nije došlo do semantičkoga pomaka u označivanju sadržaja predikatnoga glagola i s njim povezane imenske riječi u nominativu u funkciji subjekta, i to od ličnoga i brojivoga u rečenici npr. *Janje svoju majku sisa triput dnevno* do bezličnoga i nebrojivoga u rečenici *Umiljato janje dvije majke sisa*. Sadržaj je predikatnoga glagola u prethodnoj rečenici označen kao bezličan zato što su mu neutralizirane gramatičke kategorije lica i broja i to zbog konteksta koji je definiran značenjem rečenice kao poslovice. Imenskom riječju *janje* ne označuje se jedan u opreci prema mnogo, nego jedinstven cjelovit pojam koji se ne može brojiti, pa sadržaj te riječi ima nebrojiv oblik jednosti. Sljedeći je autorov zaključak poimanje da je u hrvatskome jeziku kao poseban tip bezličnih rečenica sa subjektom moguće pretpostaviti i rečenice s imenskom riječju u nominativu u funkciji subjekta u kojima je toj riječi u sklopu imenskoga predikata mjesto otvoreno sponom ili kopulom kao predikatnom riječju s kategorijom lica, npr. u rečenicama tipa *Dječak je učenik*, *Sila je uzrok gibanja* i sl. jer “uvjet bezličnosti rečenice nije izostanak subjekta u njezinu gramatičkom ustrojstvu, nego neutralizacija gramatičke kategorije lica” (str. 218).

U okviru rasprava posvećenih onomastičkim temama, u prvoj od njih autor propituje “koje su riječi i kako nazivi za stanovnike naseljenih mje-

sta i pripadnike etničkih zajednica etnici i etnonimi, tj. imena, a koje riječi i kako to nisu". Za funkciju imenovanja važno je da riječ ima semantički nebrojiv oblik pojedinačnosti, a nije bitno u kojem će se od dvaju mogućih gramatičkih oblika naći, ili samo u jednini (npr. *Zagreb*) ili samo u množini (*Vinkovci*). Polazeći od činjenice da je etnik ime svih stanovnika naseljenoga mjesta ili kraja, autor zaključuje da npr. od imena mjesta Zagreb i kraja Dalmacija etnici, odnosno imena, jesu riječi *Zagrepčani* i *Dalmatinci*, i to samo u množinskom obliku, bez opreke prema jednini, s paradigmom $\emptyset$ – *Zagrepčani*, $\emptyset$ – *Dalmatinci*. Tako riječi *Hrvat* – *Hrvati*, *Hrvatica* – *Hrvatice* nisu ni imena, ni etnonimi, nego su opće imenice, a samo je riječ *Hrvati*, kao množinski oblik bez jednine ($\emptyset$ – *Hrvati*), ime i etnonim.

U drugoj je raspravi riječ o sadržaju imena. Ime nema svoj jezični sadržaj, već je jedini sadržaj imena kao jezičnoga znaka njegova pojedinačnost. Samo u nominativu – kao predikatno ime i kao subjekt, imenska riječ sa svojim semantički nebrojivim oblikom pojedinačnosti može biti ime. U drugim gramatičkim oblicima – drugim padežima i prijedložnim izrazima, i s drugim sintaktičkim funkcijama, imenska riječ s gledišta kategorije broja gubi semantički oblik pojedinačnosti i prestaje biti ime, zaključuje autor. Riječ u funkciji imena dodatno značenje dobiva u određenom seman-

tičkom kontekstu u kojemu ime kao jezični znak bez sadržaja, sa sadržajem koji je samo onomastički, dobiva kakav novi sadržaj, tj. gubi funkciju imena. Autor ispituje i analizira nekoliko određenih semantičkih konteksta: 1. frazeologija, tj. frazeološki izrazi, npr. *Martin u Zagreb*, *Martin iz Zagreba*, 2. narodne poslovice, 3. metonimija, npr. *Čitam Krležu*, 4. atribucija, npr. *poslijeratni Nazor*, *rani Hegel*, 5. značenjska obilježja nebrojivosti (jedinost i dijelnost), npr. *Zagreb je bio stalno u našim mislima* i *Zagreba je bilo stalno u našim mislima*, 6. padežni izrazi, npr. *Šetam Osijekom*, 7. prijedložni izrazi, npr. *Iz Drave se vadi pijesak*, 8. aktualizacija opreke u gramatičkoj kategoriji broja, među jedninom i množinom, npr. ako je ime u jedninskom obliku (*Luka*), množinski oblik (*Luke*) više nije oblik imena, nego je oblik opće imenice. To su dakle kontekstualno utvrđivi sadržaji po kojima riječi u funkciji imena prestaju biti imena osoba ili objekata i postaju njihovi pojmovi.

Uz navedene cjeline u kojima je riječ o određenome gramatičkom problemu u domeni semantike kategorije broja, knjiga sadržava autorov predgovor, popis literature, bibliografsku bilješku i bilješku o autoru, a uz to i kazalo pojmova i kazalo imena kao važne sastavnice knjige upravo za sam čitateljski aspekt. Tematski sadržaj knjige, s obzirom na pojedinačne analize, dotiče se onih jezikoslovnih i gramatičkih činjenica koje su dosa-

da u hrvatskom jeziku bile manje opisane. Pritom se određenim metodološkim pristupom dolazi do spoznaja i rješenja onih jezikoslovnih problema o kojima valja sustavno rasuđivati i raspravljati o njihovoj strukturnoj pojavnosti, kao što je npr. pitanje zbirnih imenica, imenica označenih kao *pluralia tantum*, zatim subjektnoga i predikatnoga nominativa te bezličnih rečenica.

Budući da je cilj ovoga prikaza objektivno pokazati i predočiti sadržaj knjige, tj. rasprava sabranih u knjizi, valja naglasiti da je u konačnici ispušteno kritičko propitivanje i vrednovanje autorovih istraživanja. Znanstveni diskurs u ovoj knjizi zahtijeva logičku i lingvističku usmjerenost čitatelja prema analiziranoj problematici kako bi mogao temeljito i sustavno spoznati autorove ponuđene modele opisa.

Željka Brlobaš